

O'RTA OSIYONING CHOR ROSSIYA TOMONIDAN EGALLANISHI

Jo`rayeva Kamola Zoir qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti tarix fakulteti 4 bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi O`rta osiyo xonliklariga Rossiyaning daxshatli bosqini, olib borilgan bosqinchilik siyosatidagi qirg`inlar, shartnomalar, qo`shin malumotlari to`g`risida malumot olamiz.

Kalit so`zlar: K. P. Kaufman, Chor Rossiyasi, Buyuk Britaniya , Nikolay, xalq, ulamo, Blaramberg , harbiy istilochilik, farmoyish , Perovski Forti , qa`la.

XIX asrning 20-yillariga kelib Buyuk Britaniya ishlab chiqarilgan mollar rossiya keltiriladigan mahsulotlarga raqobat tug`dira boshladi. Buyuk Britaniya Afg`oniston, Eron va O`rta osiyo hududlariga bo`lgan da`volarini ochiqchasiga bayon eta boshlagan edi. Rossiya Osiyo bozorlarida o`z mavqeini mustahkamlash maqsadida rus mahsulotlarini mintaqaga keltirilishida imtiyozli bojxona sharoitlarini yaratib berdi. Nikolay davriga kelib chor Rossiyasining mintaqadagi diplomatik va harbiy ta`siri kuchayib bordi.

O`rta Osiyoning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi XIX asrning ikkinchi yarmida sodir bo`la boshladi.

Rossiya imperiyasi XIX asrning 50-60-yillarida harbiy istilochilik yo`li bilan Qo`qon xonligi hududining bir qismini bosib oldi. K. P. Kaufman xonlikda o`z ta`sirini kuchaytirish maqsadida 1868-yilda xon bilan shartnoma tuzdi¹

Rossiya savdogarlariga katta imkoniyatlar berildi. Bu u davrda xonlik yerlari ancha qisqarib, xazinaga tushadigan daromadlar kamaydi. Urush natijasida ko`rilgan zararlar xalq ommasi zimmasiga tushdi, soliq va majburiyatlar ko`paydi. Buning oqibatida xonlikda ichki nizolar, xalq noroziligi kuchaydi. XIX asrning 70-yillarida Qo`qon xonligida ko`plab qo`zg`olonlar bo`lib o`tdi.

1875-yil 29-avgust General K. P. Kaufman Qo`qon xonligining asosiy shahri Qo`qonni egallaydi. 1839-yildagi Perovskiyaning muvaffaqiyatsizligini hisobga olib, Rossiya sekin, ammo ishonchli harakatlarga qaror qildi.

¹ O`zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

1852-yilda polkovnik Blaramberg va 400 ga yaqin askarlari bilan daryoning shimoliy tomoni Rossiyaga tegishli degan bahona bilan Oqmachitni egallash uchun yuborildi. 1853-yil yozida Perovski boshchiligida ruslar 2000 dan ortiq askar, 2000 dan ortiq ot, tuya va 777 ta arava, pontonlar va paroxoddan iborat qo'shin to'pladilar. Qo'qonliklar qal'ani mustahkamlab, garnizonni ko'paytirdilar. Qamal boshlandi. 1853-yil 9-avgust kuni ertalab soat 4:30da qal'a egallandi. Dastlabki 300 kishilik garnizondan 230 ta qo'qonlik jasad hisoblab chiqildi²

Bu joy Perovski Forti deb o'zgartirildi. Shu tariqa Rossiya o'zining Sirdaryo bo'ylab qal'alar chizig'ini yaratdi. Bu qal'alar ularning keyingi yurishlarida tayanch vazifasini o'tadi.

1864-yilda ikkita otryad, biri Orenburgdan, ikkinchisi G'arbiy Sibirdan, Orenburgdan Sirdaryo bo'ylab, G'arbiy Sibirdan esa Iskandar tog' tizmasi bo'ylab Turkiston shahriga bir-biriga qarab yo'l olishiga qaror qilindi. Polkovnik Chernyaev boshchiligidagi 2500 kishilik G'arbiy Sibir otryadi 1864-yil 5-iyunda Verniyni tark etib, Avliyoota qal'asiga bostirib kirdi va 12-iyunda polkovnik Verevkin boshchiligidagi 1200 kishilik Orenburg otryadi Perovski Fortidan Turkiston shahriga qarab yo'lga chiqdi

1298 kishi boshchiligida Chernyaev Orenburg otryadi qo'qonliklarning artilleriya zarbalariga ga qaramay, 22-sentabrda Avliyoota shahrini bosib oldi. Oktabr oyida esa Chimkent shahrini bosib oldi. Shundan so'ng, Toshkentga hujum uyushtirildi, biroq u toshkentliklar tomonidan qaytarildi.³

Alimqul 10 ming kishilik qo'shin bilan Aris daryosi bo'ylariga chiqib, Turkiston va Chimkent oralig'idagi rus qo'shinlari egallagan qo'rg'onlarni qaytarib olishga harakat qildi. Turkiston shahri yaqinidagi Iqon qishlog'ida ruslarning qo'shinini yengib Toshkentga qaytdi (Iqon jangi). 1864-yil dekabr oxirida Alimqul va Sulton Sayyidxon Toshkentni tark etib, Qo'qonga kelishdi. Chernyayev boshliq rus qo'shinlari Toshkentga yaqinlashganligi haqida xabar topgach, ular qo'shin bilan Qo'qondan chiqib, 1865-yil 7-mayda ertalab Toshkentga yetib kelishdi.

² Kokandskaya krepostsa Ak-mechet

³ Plensov, A. K. Delo pod Ikanom. SPb. Izdatelstvo „Istoriko-kulturniy sentr Karelskogo peresheyka“, 2014. 320 s

1865-yil 9-mayda Alimqul qo'mondonligidagi qo'qonlik askarlar va shahar himoyachilari Sho'rtepadagi rus qo'shinlariga qarshi hujumga o'tdi. Nihoyatda qattiq jang bo'lib, Alimqul og'ir yaralandi va o'sha kuni vafot etdi.

1864-yil dekabr Mixail Chernyayev boshchiligidagi rus qo'shinlari Chimkent yo'lidan kelib Oqqo'rg'on tepaligiga o'rtnashdilar va shaharni qamal qilib to'plardan o'qqa tutdilar. 9-may kuni shaharning shimoli-sharqidagi Sho'rtepada Toshkent himoyachilari bilan rus bosqinchilari o'rtasida yana qattiq jang bo'ldi. Jangda Alimqul og'ir yarador bo'lgach, himoyachilar o'rtasida parokandalik va vahima boshlanadi. Qo'qon xonligi askarlari Alimqul xazinasini olib o'z yurtlariga jo'nab ketdilar. 1865-yil sentabrda Orenburg general-gubernatori Krijanovskiyy Toshkentga kelib shaharni Rossiya imperiyasi tasarrufiga o'tganligini e'lon qildi. 1866-yil avgustda Rossiya imperiyasining Toshkentni Rossiya tobeligiga olinganligi haqida rasmiy farmoni e'lon qilindi.

1840-1850-yillarda Buxoro amirligining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi jarayoni boshlandi⁴

Romanovskiyy Sirdaryoning o'rta oqimidagi hududlarni egallashga kirishdi. Birinchi jang 1866-yil 8-mayda Erjar qishlog'i yaqinida bo'lib, kuchlar harbiy jihatdan teng bo'lmaganligi uchun amir qo'shinlari mag'lubiyatga uchradi.

1866-yil 20-mayda general Romanovskiyy 2000 kishilik otryad bilan Sirdaryoning chap qirg'og'idagi Irjar yaqinida buxoroliklarga qarshi jang bo'lib o'tdi. 1866-yil oktabrda ruslar O'ratepa qal'asini, ko'p o'tmay Jizzaxni egallab oldilar. Shundan so'ng Turkiston general-gubernatori general Kaufman Buxoro amiriga tinchlik shartlarini taklif qildi, ammo amir bunga rozi bo'lmadi. 1868-yil 2-iyunda Zirabuloq cho'qqisida hal qiluvchi jangda, ruslar Buxoro amirining asosiy kuchlarini tor-mor etdi. Jangda 100 ga yaqin rus askari va Buxoro qo'shida esa 3,5 mingdan 10 ming kishigacha askar halok bo'ldi.

Xiva yurishi 1873-yilda general Kaufman boshchiligida amalga oshirildi. 4 ta otryad tuzildi (Turkiston, Krasnovodsk, Mang'ishloq va Orenburg), Shaharda tartibsizliklar boshlandi va xon hujumni kutmasdan, taslim bo'lish uchun Kaufmanga vakil yuborishga qaror qildi.

28-kuni kechqurun general Verevkin general Kaufman Xivadan 16 chaqirim uzoqlikda ekanligi va dushman u xon bilan muzokaraga kirishgani haqida xabar oladi. . Verevkin kuch

⁴ Русское завоевание Бухары“. 2022-yil 20-sentyabrda asl nusxadan

bilan darvozani olishni buyurdi. 2 ta to'p o'rnatildi, devorgacha bo'lgan masofa qadamlar bilan o'lchandi, darvozalar granatlar bilan teshildi va darvoza egallandi⁵

Kaspiyorti temir yo'li 1881-yil sentabr o'rtalarida Kopet tog'ining shimoli-g'arbiy chekkasida joylashgan Qizil Arbatga yetib keldi. 1883-yil oxirida general Komarov Tejen vohasini egallash uchun 1500 kishini to'pladi va uni bosib oldi.

12-fevralda general Komarov huzurida bay'at qilishdi. Marv va hozirgi Afg'oniston chegarasi o'rtasida taxminan 230 km yarim cho'l joylashgan.

Ruslar chegarani muzlashdan oldin janubga burish uchun qo'llaridan kelganini qildilar. Ular Afg'onistonning Panjde qal'asini egallab olishdi ammo Britaniya bosimi tufayli ortga chekindi⁶

O'rta osiyo hududi vayronaga aylantirildi. Ammo o'sha davrda shunday bosqinchilik yurishlari ham qo'shib olindi deb talqin qilishi rus hukumating qanchalar ayyorona rejasining bir qismi edi. Nikolay davrida chiqarilgan farmoyish natijasida o'rta osiyoda qonli janglar bo'lganligi va o'ra osiyoga buyuk britanyaning ham qiziqish bildirishi har o'rta osiyo hududi geografik jihatdan muhim mintaqa bo'lganligi bilan izohlanadi

Ushbu tezisda O'rta osiyo xonliklariga Rossiyaning daxshatli bosqinini xususida malumot olamiz . Bu davrni o'rganish biz yoshlarda vatanparvarlik hissi shakllanishida va yurtimiz o'tmishi qanchalik daxshatli ekanligidan xulosa chiqarishimizga yordam beradi . O'rta osiyodagi o'sha davrdagi qoloqlik birlik yoqligi va yaxshi qurollangan harbiy baza yoqligi ham ruslar tarafidan egallanishidagi asosiy omil bolib xizmat qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Русское завоевание Бухары“. 2024-yil 14-FEVRAL
3. Мавланов И. Р. Завоевание Средней Азии Россией // Индия — Тсентралная Азия:
4. Валиханов Ч. Ч., Стати. Переписка, Алма-Ата, 1947
5. Хаников Н. В. Экспедиция в Хорасан. М. Наука. 1973.
6. Пленсов, А. К. Дело под Иканом. СПб. Издательство „Историко-культурный центр Карелского перешейка“, 2014
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBrta_Osiyoning_Rossiya_imperiyasi_tomonidan_bosib_olinishi

⁵ Russkie voennie istoriki XIX v. o prichinax I motivax dvijeniya Rossii na vostok

⁶ A. N. Sobolev. Vozmojen li poxod russkix v Indiyu (nedostupnaya ssilka)